

FIGYELŐ

Teilhard de Chardin és a katolikus ideológia válsága

A Szlovák Tudományos Akadémia Filozófiai Intézete 1964. december 8–11. között „A mai klerikalizmus ideológiája és politikája” címmel nemzetközi tudományos konferenciát rendezett Šmolenicében. A konferencián cseh és szlovák kutatók mellett szovjet, jugoszláv, lengyel, német, portugál, guatemalai és magyar marxista kutatók is részt vettek. Az előadások és hozzászólások a vallási ideológiával kapcsolatos aktuális kérdéseket a legkülönbözőbb oldalokról közelítették meg. Szociológiai felmérések eredményeit elemezte E. Kadlecova (Prága), J. Hranická (Prága) érdekes elemzést nyújtott a Vatikán álláspontjának történeti fejlődéséről, és a különböző áramlatokkal kapcsolatos differenciált magatartás fontosságát emelte ki. L. Velikovics a moszkvai Tudományos Ateizmus Intézet munkáját ismertette, M. Seinman (Moszkva) a Vatikán politikájáról tartott előadást. B. Bosnjak (Zagreb) az ateizmus különböző formáit elemezte, Barros (Portugália) és Fortunio (Guatemala) elvtársak a tőkés országokban jelentkező problémákról beszéltek. A konferencia résztvevői egyetértettek abban, hogy hasonló megbeszéléseket — különösen jól körülhatárolt szűkebb tematikával — a jövőben is szükséges lesz megszervezni és kiemelték a kétoldali találkozások és megbeszélések fontosságát is.

Magyar részről Tordai Zádor (MTA Filozófiai Intézet) és Varga Iván (Világosság) vettek részt. Az alábbiakban Tordai Zádornak a konferencián elhangzott korreferátumát közöljük.

A marxista materialista ateista felvilágosító munka az utóbbi időben jelentősen megváltozott. Ma már meglehetősen ritkán találkozunk olyan — egy évtizeddel ezelőtt még igen gyakran olvasható — művekkel, amelyek primitívségük, vulgarizáló jellegük és mindent összerosmó ál-elvszerűségük következtében sokkal inkább elriasztottak, mintsem meggyőztek. Ez a fajta, naiv antiklerikalizmusra építő irodalom tulajdonképpen csak azokra tudott hatni, akik az egyháztól már eltávolodtak, a még hívőkre azonban nem. Ma a marxista ateista felvilágosító írások többnyire sokkal differenciáltabbak, elemzőbbek, és tényleg a még vallásos emberekhez kívánnak szólni. Az eredményesség, a hatékonyság, a meggyőző erő mind ténylegesebb követelménnyé válik — a felvilágosító írásoknak nem a „felettes eszmei hatóságokhoz”, hanem a hívőkhöz kell szólniuk.

A felvilágosító munkában mind fontosabbá váló igényesség alapvető feltétele a katolikus — és egyáltalán a vallási — ideológia helyzetének minél pontosabb ismerete, felmérése. Jól jellemzi ezt a területet Togliatti jaltai pro memóriája: „A szervezett katolikus világban és a katolikus tömegek körében nyilvánvaló balratolódás következett be János pápa idejében. Az irányításban most ellenkező áramlat mutatkozik. Az alapszinten azonban megmaradtak a balratolódás feltételei, a tömegek nyomása is ebben az irányban érvényesül, ezt nekünk meg kell értenünk, és támogatnunk kell. Am erre a célra semmiképp sem felel meg a régi ateista propaganda. Az eddigitől eltérő módon kell felvetnünk a vallásos tudatnak, e tudat tartalmának, a tömegekbe lenyúló gyökereinek és leküzdésének kérdését, ha hozzá akarunk férni a katolikus tömegekhez, és azt kívánjuk, hogy megértsenek bennünket.”

Mindez szükségszerű, ha a marxizmus általános eszmei offenzíváját komolyan vesszük. Ennek a fejlődésnek, ennek az igénynek eredményeként viszont nagy figyelemmel kísérjük különösen azt, ami a vallási ideológia és különösen a katolikus ideológia terén új jelenség. Márpedig az utóbbi évtized ezen a téren nem kis változásokat hozott, és e változások igazi súlyát csak akkor ismerhetjük fel, ha a dolgokat perspektivikusan

szemléljük, ha a pillanatnyilag még kevésbé jelentős tényekből a fejlődés további menetére, perspektívájára igyekszünk következtetni.

Úgy tűnik, hogy azt az átalakulási folyamatot, amely az egyházban megindult, s XXIII. János pápa idején a felszínen is megjelent, az egyházi reakció ma már csak fékezni tudja, de megakadályozni nem. Az aggiornamento folyamata minden ellentmondás és időleges lassúbbodás ellenére kibontakozóban van. A jelenleg folyó zsinat maga is számtalan példával bizonyítja, hogy a katolikus egyházon belül valamilyen változás kezdődött meg. A folyamattal magával nem kívánok bővebben foglalkozni, csupán az ideológiai összefüggéseiről szeretnék néhány szót szólni.

Tudott dolog, hogy a katolikus egyházban nem ma merül fel először a modern világhoz való alkalmazkodás igénye, az első figyelmet érdemlő kísérletet a század elejei, úgynevezett modernista törekvések képezték. Ezeket az egyház azonban igen hamar és parancsuralmi szóval — a modernista esküvel — letörte. Ezeknek a törekvéseknek nem volt tulajdonképpeni ideológiai kifejeződésük, ha csak a modernizálás igényét kifejező álláspontot magát nem tekintjük annak. Nem született azonban olyan koncepció, amely eszmei vagy teológiai szinten megfogalmazta volna azt, amit a modern világgal összhangba valónak tekint. A szervezeti felszámolás eredményeképpen a megújulást igénylő törekvések elsősorban eszmei síkon jelentkeztek. Ezzel összefüggésben mindenekelőtt talán Maritain nevét kellene megemlíteni. De éppen az ő tevékenysége mutatja, hogy az ekkori kísérlet a felemásága miatt nem vezetett messzire: Maritain öregkorára azokkal az egyházi ideológiákkal lépett frontra, amelyek nyíltan az imperializmust támogatták. A perszonalizmus pedig — részben eklektikus jellege következtében — nem juthatott jelentős szerephez, és tulajdonképpen inkább Mounier tevékenysége adott neki valami gerincet. Így tehát az egyházon belül érlelődő modernista törekvések nem bírtak megfelelő ideológiával. Ez volt a helyzet a legutóbbi időkig. Az utóbbi tíz évben azonban lényegesen megváltozott a helyzet. Egyrészt magán az egyházon belül eltolódtak az erőviszonyok a modernista törekvések javára. Ez a tendencia az aggiornamento politikájában ma már kétségtelenül előtérbe jutott, napirendre került a modernizálás követelménye. Másrészt pedig egy olyan ideológia is megjelent a színen, amely — eltérően az eddigiektől — alkalmas arra, hogy az újító törekvések ideológiája legyen, s esetleg egy modernizált katolicizmus ideológiájává váljék. Ez tette lehetővé hirtelen, rohamos elterjedését, szinte divattá válását. Gyors kibontakozása Franciaországban kezdődött, de innen igen hamar szétáradt, és ma már a népi demokráciákban élő katolikus körökben is felbukkan. Ez az ideológia a teilhardizmus.

A teilhardi koncepció tulajdonképpen nem más, mint kísérlet a katolikus ideológia válságának meghaladására azoknak az ellentmondásoknak a feloldásával, amelyek eszmei szinten ezt a válságot előidézték, s amelyekben ez a válság elsődlegesen tetet ölt. Ismeretes, hogy ez a válság elsősorban két tényező hatására vezethető vissza. Egyrészt a tudomány vívmányai kérdésessé és tarthatatlanná tették a keresztény teológia egész sor alapvető állítását. A legmerevebb egyházi reakció pedig nem tudta a tudomány és tudományos szemlélet rohamait kivédeni. A neotomizmus nem tudta a fejlődést megállítani és a tudományt visszaszorítani az ancilla teologiae helyzetébe, sőt a legszubbtilisebb szofisztikával sem tudta még a megoldás látszatát sem nyújtani. Másrészt a társadalmi haladás, e haladás igénye és a szocializmusban megtestesülő valóság ugyan csak mindjobban eltávolította a híveket a mereven reakciós és a burzsoá rendszerrel egybefonódott egyháztól. Az eddigi kísérletek (pl. Maritainé) nemcsak az egyházi reakció ellenállásába ütköztek, de felemásoknak s ezért elégtelenségnek is bizonyultak. Az egyház — és neotomista ideológiája — a tudományt az ancilla-elvvel próbálta béklyóba verni, a haladást pedig a túlvilág előtérbe helyezésére épülő konzervatizmussal és a magántulajdon védelmével, szentségének hirdetésével próbálta lefékezni. (Ez különben ma is hivatalos ideológiája.) Az egyházi ideológia eddigi formáinak intakt fenntartása lehetlenné vált, a megújulás ideológiájának tehát éppen az említett két alapkérdésre kellett és kell új módon választ keresnie. Nézzük meg, hogyan válaszol ezekre a kérdésekre a teilhardi koncepció.

Teilhard de Chardin neves paleontológus volt, és hívő jezsuita pap. Érthető, ha a tudomány és a hit viszonya igen közelről érdekelte. Mint komoly tudós mélyen meg volt győződve a tudomány igazáról, és a darwini evolúció-elméletet nemcsak egyszerűen elfogadta, hanem mélyen meg volt győződve annak jogos, tudományos voltáról, alapvető igazságáról. Ennek megfelelően egész koncepciója alapjául a fejlődéselméletet tette meg. Azt vallotta, hogy nemcsak a fajkeletkezés elméletben kell a fejlődés gondolatából kiindulni, hanem minden tudományt a fejlődés alap gondolatára kell építeni, hiszen ez minden területen érvényes. Sőt az evolúció elméletét a teológiára is kiterjesztette. Ennek megfelelően az egész anyagi és szellemi világ fejlődéséről beszélt, és e fejlődés eredményé-

nek tekintette mindazt, ami ma létezik. Magát a fejlődési folyamatot pedig dialektikusan értelmezte. A természetes fejlődés során különböző minőségi szinteket, küszöbököt különböztetett meg. Az élettelen, az élő és az emberi szintjeit ilyen küszöbök választják el egymástól: az átmenetet, a minőségi ugrások jelentkezését mindig és törvényszerűen egy megelőző mennyiségi fejlődés eredményének tekintette. Ennek megfelelően az anyagi világ mozgásában kontinuum és diszkontinuum összekapcsolódását látta. E természetes fejlődés eredményének tekintette a gondolkodó embert is — sőt a fejlődés-koncepciót kiterjesztette a lélek létrejöttére is. Ezért természetesen éles támadásoknak volt kitéve — részben ellene íródott XII. Pius „*Humani generis*” c. enciklikája is. A fejlődést azonban ugyanakkor egyetemes és összefüggő, egységes világfejlődésnek, azaz kozmogenezisnek tekintette, egy komplexifikáció- és konvergencia-jelenséget helyezett benne előtérbe, és a szellemiesedéssel kapcsolta össze. Továbbá a szellemi jelenségeket visszavetítette a különböző anyagi formákba is. Végül pedig az egész fejlődést egy végső pont felé tendáló folyamatnak értelmezte, tehát teleologikusan magyarázta. Az Omegának nevezett végső pontot istennel azonosította, illetve közvetlenül Krisztussal. Így tehát az egész fejlődést finalista módon istenre építette. Sőt a fejlődéssel való összekapcsolással istent bizonyos értelemben beleépítette a világba. Azt is lehetne mondani, hogy a természetet bizonyos fokig panteista módon krisztizálta. Viszont a komplexifikációt, a konvergenciát és a szellemi kibontakozását az entrópiával ellentétesen ható erőknek, tényezőknek értékelte, és így alapvetően szembefordult az entrópiára hivatkozó teológiai (neotomista) elméletekkel is.

Még egy ennyire vázlatos és szimplifikált bemutatásból is látható, hogy koncepciója lényeges vonásokban eltér a hivatalos egyházi ideológiától. A tudomány és teológia ellentétét a neotomizmussal ellentétes módon igyekezett feloldani: valójában a tudomány igazából indult ki, és ehhez alkalmazta, idomította teológiáját. Ennek eredményeképpen felfogásában már nem jutott hely az ember biblikus jellegű teremtése számára, sőt a bibliai mítosz számos más vonatkozása is kihullott koncepciójából. A katolikus teológia oly jelentős dogmáját mint az eredeti bűnt szintén kénytelen volt félretolni. Sőt mi több, a bűnnek és általában a rossznak is egészen más értelmezést adott, mint az egyházi teológia. Nála ugyanis a rossz lényegében nem más, mint a tapogatózva kibontakozó fejlődés „mellékterméke”, a természet sikertelen kísérletei, a fejlődés selejtjei, tévedései, amely így elveszti teológiai jellegét, és az evolúció, illetve az evolúcióval azonosuló teremtés szükséges részévé válik. És maga a teremtés is másképpen jelentkezik Teilhardnál, éppen mert evolúcióról van szó.

Természetes azonban, hogy a tudományos nézetekhez kapcsolt teológia kihat a tudományos nézetekre is — mégpedig torzítólag. Teilhard a teológiai nézetei következtében eljut a finalizmushoz és ahhoz a felfogáshoz, amely a fejlődést egyetemes világevolúciónak, és így a világot egyetlen totalitásnak tekinti. Ugyancsak teológiai szemlélete vezeti az anyag már említett átszellemesítéséhez is. Végül ebből ered a kétféle — tangenciális és radiális—energia sok ellentmondáshoz vezető feltételezése is.¹ Mindezekből természetesen belső ellentmondások következnek, olyan ellentmondások, amelyek széles alapot nyújtanak a materialista bíráló számára. Mindent egybevetve azonban nem vitás, hogy koncepciója — ezen a területen — a tudománynak juttat elsőbbséget. Így jogos az a nézet, amely felfogását a teológia bomlástermékének tekinti.

Ha azt mondjuk, hogy a fejlődés múltjára vonatkozóan Teilhardnál jelentős szerephez jut a tudós dialektikus szemlélete, úgy azt is világosan kell látni, hogy a fejlődés jövőjére vonatkozóan sokkal inkább a pap vallásos hite jut szóhoz. A jövőre vonatkozóan ugyanis további konvergenciát és szellemivé válást jósol. Azt fejtegeti, hogy a konvergencia következtében az emberiség fokozatosan centrálódik — mind szervezesebb egységgé alakul —, és hogy az emberiség a sorsát saját kezébe fogja venni. Ennek eredményeként azonban szerinte egy olyan szellemi egység alakul ki, amely az anyagtól elszakadva végül Krisztussal egyesül az örök életben. Itt tehát már döntő szerephez jut a vallási hite, bár érvényesülnek még evolucionista felfogásának hatásai is. E krisztifikálódást — amely a teremtés betetőzése lesz — az emberi konvergencia fogja megvalósítani, tehát az emberek műve is lesz. Így végeredményben az embert tekinti a teremtés letéteményesének. Szinte azt is mondhatjuk, hogy felfogásában az isten az emberre van utalva.

¹ Nagyon leegyszerűsítetten fogalmazva: Teilhard a fizikusok által vizsgált energiaformákat nevezte tangenciálisoknak, s ezekre érvényesnek tekintette az entrópiát. Ezekről megkülönböztetett együttesen anyagi-szellemi — radiálisnak nevezett — energiaformát, amely — az entrópiával ellentétesen és ezt ellensúlyozva — a komplexifikáció, a konvergencia és szellemiesedés irányába hat.

A fejlődés további menetében szerinte tehát döntő szerepet játszik az emberek egymáshoz való mind nagyobb mértékű közeledése, és az, hogy sorsuk felett úrrá válnak. Erről azonban már kevés konkrétumot mond, legfeljebb felhívja a figyelmet a társadalmi valóság megismerésének fontosságára. Ennek következtében meglehetősen tisztázatlan maradt, hogy mit jelent tulajdonképpen ez a további emberi — illetve más szóval: társadalmi — közeledés. A tisztázatlanság természetesen többféle interpretációra és továbbvitelre nyújt lehetőséget. A mai teilhardista irodalom ennek megfelelően a haladás teilhardi koncepciójának társadalmi vonatkozásait két formában közelíti meg. Az egyik irányzat — amely főleg Franciaországban erős — arra törekszik, hogy ezt a konvergenciát és haladást összekapcsolja a társadalmi szocializálódással, és hogy ezen a ponton a teihardi nézeteket a marxista társadalomelmélet egyes tételeivel egészítse ki és a szocializmus eszmei elfogadásával kapcsolja össze. Egy másik irányzat — amelynek legismertebb képviselője a neokolonialista, neoburzsóá Senghor — a teilhardi konvergenciát valamilyen formában szembe szeretné helyezni a marxizmussal. Végeredményben tehát a jelen pillanatban a teilhardizmus egy marxizáló és egy antimarxista tendenciájáról beszélhetünk.

Rövid ismertetésünket összefoglalva azt mondhatjuk, hogy Teilhard de Chardin koncepciója, illetve a belőle kiinduló baloldali irányzat egyrészt a teológia bizonyos fokú bomlását jelenti. Kísérlet arra, hogy a tudományt és a vallást, a haladást és a vallást összebékítse, tehát — a vallás jellegéből eredően — természetszerűleg belső ellentmondások sorát eredményezi. Másrészt eszmei támaszul szolgálhat a legkövetkezetesebb modernista irányzatok számára, arra, hogy a katolicizmuson belül jelentkező legradikálisabb, legbaloldalibb tendenciák ideológiája legyen. A teilhardizmus ma kétségtelenül bizonyos fokú távolodást jelent a hivatalos katolikus teológiától. Mindez lehetőséget nyújt arra, hogy a marxista kritika elősegítse a teilhardizmusoz csatlakozók további fejlődését, további távolodását a vallástól és az egyházi koncepcióktól.

A teilhardi ideológia iránti érdeklődésünk természetesen elsősorban nem történeti jellegű, bennünket főként az a szerep érdekel, amelyet ez a koncepció az ideológiai és társadalmi küzdelemben ma játszik, illetve előreláthatólag játszani fog. Ebből a szempontból viszont nem annyira az a fontos, hogy milyen volt Teilhard de Chardinnek magának a felfogása, hanem az, hogy milyen az a felfogás, amely a teilhardi nézetekre támaszkodva mint ideológia kibontakozik és elterjed. Fentebb már szóltunk a francia és a Senghor-féle teilhardizmusról — ez azonban nyilván kevés a jelenleg alakulóban levő teilhardizmus értékeléséhez. Bőven áll azonban további anyag is rendelkezésünkre — így például sokatmondóak az évenként Vézelay-ben (Franciaország) tartott konferenciák. A legutóbbin, amelyen részt vett egy magyar marxista delegáció is — hogy egy divatos kifejezést használjunk —, leginkább valamiféle balközép-teilhardizmus jutott szóhoz. Voltak természetesen olyan törekvések is, amelyek a teológiai jelleg erősödése felé mutatnak, és például a haladást a keresztényi szeretetre szerették volna építeni, tehát azt leszűkítették és elszíntelenítették. Ugyanakkor azonban igen élesen jutott szóhoz a katolikus ideológia és az egyház megújulásának és megújításának az igénye is. Például Wildiers belga páter kiemelkedő előadásában kifejtette: az egyháznak arra van szüksége, hogy megszabaduljon a benne uralkodóvá vált XIX. századi polgári szellemtől, hogy a feudális szemléletét egy demokratikus váltsa fel, hogy legyőzze a tudománnyal való szembenállást, és hogy megszabaduljon a rá jellemző eszmei intolerancia szellemétől.

Egészében megállapítható volt — s minden további jel is arra utal —, hogy a gyorsan terjedő teilhardi koncepció tulajdonképpen még nem kristályosodott ki valamiféle pontosabban körülhatárolható teilhardizmussá. Egy alakuló, formálódó irányzatról van tehát szó, és ebben az alakulásban jelentős szerepet játszanak a különböző baloldali törekvések. A fejlődés lehetősége valószínű perspektívájára gondolva természetesen számos tényezőt kell figyelembe vennünk, és ezek között elsősorban az egyház társadalmi helyzetét és szerepét. Valószínűnek tekinthető, hogy minél inkább előtérbe kerül és elterjed a teilhardista áramlat, az egyház annál inkább fog az adaptálására törekedni. Ennek megfelelően egyáltalán nem kizárt az a lehetőség, hogy az erősödő baloldali irányzat kibontakozása mellett kialakul egy hivatalos egyházi teilhardizmus is. Egy esetleges hivatalos irányzat léte pedig — mint jobbra húzó tendencia — feltételezhetően kisugárzik majd a teilhardista áramlat egészére is. Ugyanakkor feltételezhető azonban az is, hogy a radikális teilhardista irányzatok is kifejtik majd hatásukat az áramlat egészére, így az esetleges hivatalos teilhardizmusra is. Természetes, hogy a fejlődés egy ilyen lehetséges menete és a fejlődés során kialakuló erőviszonyok távolról sem közömbösek számunkra. Milyen álláspontot kell tehát elfoglalnunk?

Nem szabad elfelejtenünk azt, hogy a teilhardizmus — mint bármely vallási megújulás-törekvés — az új helyzethez való alkalmazkodással tulajdonképpen egy

lényegi konzerválást tűz ki célul. Azért szeretné a hitet az új körülményekhez alkalmazni, hogy továbbélését biztosítsa, és újra erőssé és ütőképpessé tegye. Ennek megfelelően a teihardizmus nemcsak bizonyos balratolódás és távolodás a régi típusú hittől és vallásosságtól, hanem egyben a hit megerősödését is jelenti.

Mindebből következik, hogy álláspontunknak igen árnyaltnak kell lennie. A teihardizmus szerepét pozitívnak tekintjük, amennyiben szembefordul az integrizmussal és a régi típusú hittel. Pozitív szerepet játszik abban is, hogy a hit bizonyos fokú meglazulását is eredményezi. A tudomány igazának olyan fokú elismerése, mint amilyen a következetes teihardizmusban jelentkezik, ugyanakkor újabb területen nyújt lehetőséget a tudomány érveinek eredményesebb felhasználására. Nem közömbös számunkra az sem, hogy a teihardizmus milyen arculatot fog nyerni, mennyire sikerül az egyháznak az adaptálás, a saját szája íze szerinti átformálás. Nem közömbös az sem, hogy mennyire radikális a teihardizmusnak legbaloldalibb szárnya, és az sem, hogy ez milyen szerepet fog a jövőben játszani. Ebből következik, hogy elő kell segíteni a baloldali tendenciák érvényesülését, erősödését, elsősorban a társadalmi kérdések és a haladás gondolatának szerephez jutását és megerősödését. De mint hit ellen, a teihardizmus ellen is tovább kell harcolni. Csakhogy ebben a küzdelemben felvilágosító munkánkat éppen a meggyengült pozíciók kihasználására kell építeni, hogy elősegítsük a teihardizmust elfogadóak továbblépését. A teihardizmust olyan ideológiának kell tekinteni, amely elősegítheti a vallástól való távolodást, a materializmushoz való közeledést, amely ennek a folyamatnak egyik fázisává válhat. Célunk ezért nem az, hogy a teihardizmus elterjedését gátoljuk, hanem éppen az hogy a benne rejlő pozitív lehetőségek valósággá válását elősegítsük, és ezt az ideológiát a továbblépés fázisává tegyük.

Egy ilyen álláspontnak más szempontból is megvan a maga jogosultsága és fontossága. Különösképpen megvan nálunk a népi demokráciákban. Ugyanis a teihardizmus nálunk mutatkozó elterjedése a helyzet különbözősége következtében eltérő jellegű a tőkés országokéiból. Franciaországban például a tudomány és hit konfliktusa áll erősebben előtérben, és nyíltabban jut szóhoz az aggiornamento követelménye. Nálunk viszont élesebb a haladás és a hit konfliktusa, és az aggiornamento igénye, bár éppen úgy megvan mint máshol, mégsem jut olyan nyíltan szóhoz. A haladás és hit konfliktusa pedig elsősorban a szocializmus és az egyház viszonyában ölt testet. A hívő katolikus emberek maguk is mind nagyobb számban fogadják el a szocializmust, még akkor is, ha sokszor és sokan számos ellenérzéssel küszködnek, és számos ponton fenntartásaik vannak, vagy egyes vonatkozásokban tagadó magatartást tanúsítanak. Azt azonban jóformán alig tagadja bárki is, hogy a szocialista társadalom haladást jelentett, és számtalan olyan kérdést oldott meg, amelyek megoldását ő, mint vallásos ember, is csak helyeselhet. A szocializmus eredményeinek, a tényeknek ez a hatása tagadhatatlan. Ezért az az integrista szemlélet, amelynek megfelelően XII. Pius kiátkozással fenyegetett meg mindenkit, aki a kommunistákkal együttműködik, számos katolikusnál mélyreható belső válságot idézett elő. Ezek számára a teihardizmus megoldást, kiutat jelent. A teihardi konvergencia és az ehhez kapcsolódó haladás gondolata számukra azt jelenti, hogy a szocializmus elismerését össze tudják egyeztetni vallási hitükkel. Tulajdonképpen ez az alapja a teihardizmus nálunk jelentkező terjedésének. Nem vitás, hogy az említett éles konfliktus sokaknál a vallással való szakításhoz vezetett. Tény azonban az is, hogy a konfliktus a legtöbb esetben nem oldódott meg, hanem a szocializmus építését nehezítő tényezőként megmaradt. Nem vitás az sem, hogy a teihardizmus terjedése az említett konfliktust úgy oldja meg, hogy az illető hívő, bár megmarad vallásosnak, lehetővé válik számára, hogy aktívabban bekapcsolódjék a szocializmus építésébe.

Mi következik ebből? Nem szabad elfelejteni, hogy a vallási ideológia elleni küzdelmünknek oka összetett. Az egyház magatartása és ezzel összefüggésben a vallási ideológia reakciós erőként hat, akadályozva a szocializmus és kommunizmus építését. Számunkra ma ez áll előtérben, ma elsősorban ezért harcolunk a vallási ideológia ellen. Ennek másik oldala: a kommunizmus az ember felszabadítását tűzte maga elé. Ez a felszabadítás a hamis ideológiák alóli felszabadítást is jelenti, az ember önmagára találása érdekében. Tudjuk azonban azt is, hogy a vallás, mint elidegenedett tudatforma a valóságban létező elidegenedés tükröződése. Valójában tehát csak akkor szűnhet teljesen meg, amikor társadalmi alapja megszűnt. Addig azonban, amíg ez létezik, számolni kell a hatásával is, tehát a vallás bizonyos fokú továbbélésével is. A vallás megszűnése tehát nemcsak felvilágosító munkánktól függ, hanem elsősorban társadalom átalakító munkánktól. Ez a társadalom átalakító munka veti meg az alapját az eszmei felszabadítás megvalósításának és betetőzésének is. Természetesen felesleges hangsúlyozni, hogy ez nem következhet és nem is fog bekövetkezni automatikusan, hanem felvilágosító munkánk eredményeképpen válik majd valóra.

Mindebből világosan következik, hogy amennyire fontos számunkra a vallástól való távolodás elősegítése, ugyanannyira nem közömbös számunkra az sem, hogy milyen jellegű az időlegesen továbblépő vallási hit. Fontos számunkra, hogy olyan legyen tartalma, amely nem fordul szembe a szocializmus és a kommunizmus építésével, hanem iránta legalábbis semleges, vagy — ami a jobbik lehetőség — elősegíti. Ennek megfelelően a teilhardizmus, amely elősegítheti a szocializmus építését nehezítő konfliktusok megoldását, mert lehetővé teheti a hívők aktívabb bekapcsolását az építő munkába hasznosnak és pozitívnak tekinthető és tekintendő. Nekünk pedig éppen ezeknek a lehetőségeknek a kiszélesítése az érdekünk. Mindez természetesen nem jelenti és egy percre nem jelentheti az eszmei lefegyverzést. Mindez csak azt jelenti és jelentheti, hogy marxista módra a társadalmi átalakulást tekintjük elsődlegesnek. Azt jelenti továbbá, hogy eszmei felvilágosító munkánkat magát is éppen azoknak a viszonylagos előnyöknek a felismerésére és felhasználására építjük, amelyeket a teilhardizmus nálunk jelenthet és jelent. Ezért és ebben az értelemben segítjük és segíthetjük elő a pozitív tendenciák érvényesülését. Ezért és ebben az értelemben: vagyis a szocializmus építésének elősegítése érdekében, és oly módon, hogy a teilhardizmus a vallási hittől való további távolodás lépcsőfoka legyen.

A teilhardizmussal kapcsolatos állásfoglalásunk természetesen csak úgy lehet helyes, ha a probléma minden vonatkozását figyelembe vesszük. Szemben állunk mindenféle vallásos (és paravallásos) ideológiával — ez vonatkozik természetesen a teilhardizmusra is. De a teilhardizmus jellegétől, továbbá a teilhardizmus és neotomizmus viszonyától függően ez a szembenállás más jellegű, mint amilyen az integrista ideológiákkal való konfliktus. Az eddigiekben is ennek megfelelően foglalkoztunk a teilhardizmussal. Tegyük azonban hozzá, hogy számunkra elsődleges ellenfél az integrizmus, a legnyíltabb egyházi reakció és a neki megfelelő ideológia. Ennek leküzdése a legfontosabb számunkra. A teilhardizmus antiintegrista jellegéből ered, hogy találkozásra is van lehetőség. Lehetőség van a teilhardi baloldallal való dialógusra, amire pedig a merev integrizmussal aligha van. De nemcsak lehetőség van, hanem szükség is van a dialógusra. Egyrészt a teilhardizmus pozitív irányú fejlődésének támogatása érdekében, másrészt pedig azért, hogy a dialógussal is segítsük a vallástól való távolodás folyamatát. Nem felelkezhetünk meg arról, hogy a hittől való fokozatos távolodás nemcsak egyes hívők belső konfliktusából eredő, a szocializmussal kapcsolatos fenntartásait gyengíti, illetve kapcsolja esetleg ki, hanem egyúttal eredményesebb felvilágosító munkát is lehetővé tesz. Ennek következtében egy fokozatos fejlődés és távolodás a vallástól széles és szilárd alapú lehet. (Szilárdabb mint egy esetleges látványos szakítás.) Természetesen ez csak akkor válik valósággá, ha az említett lehetőségeket nemcsak megállapítjuk, hanem ennek megfelelően is cselekszünk, és éppen erre építjük kritikánkat is.

Kétségtelen végül is, hogy mindezekből le kell vonni a gyakorlati konklúziókat is. Ha ezt nem tesszük meg és nem használjuk ki a felvilágosító munkában a kínáló új adottságokat, akkor nemcsak hogy elszalasztunk egy kedvező lehetőséget, hanem egyúttal megengedjük, hogy a teilhardizmus terjedése negatívabb formákat öltjön, benne esetleg itt is erősebben szóhoz jussanak a jobboldali tendenciák. Márpedig számunkra fontos, hogy ez az irányzat a benne rejlő pozitív lehetőségeket meg is valósítsa — és ugyanakkor a továbblépés fázisává váljék. Fontos ez a haladás érdekében, az emberi tartalmú társadalom megvalósítása és az eszmei felszabadulás érdekében egyaránt.

Tordai Zádor